

Cuvînt înainte

1. Conviațuirea, de-a lungul veacurilor, dintre români și maghiari a dus, în mod firesc, la influențe reciproce între limbile lor, în urma cărora s-au petrecut schimbări în ambele sisteme lingvistice în contact, deși în proporții diferite. Influențele reciproce dintre cele două comunități nu au avut caracter vremelnic, din diferite motive, adesea, acestea continuînd dincolo de spațiul inițial și chiar în lipsa contactelor directe dintre grupurile inițiale, în care aceste contacte se declanșaseră. Influențele lingvistice româno-maghiare, așadar, se remarcă prin caracterul lor neîntrerupt, deși acestea s-au manifestat încă de la începuturi, cu ponderi diferite de la o perioadă la alta și de la o regiune la alta, determinată și de factori externi comunităților și limbilor în discuție. Dincolo însă de vechime și continuitate, valoarea deosebită a contactelor lingvistice româno-maghiare decurge din complexitatea și profunzimea acestora, aspecte ce nu au fost valorificate în mod global, diacronic și nuanțat, nici în cazul influenței limbii române asupra limbii maghiare, nici în cel al influențelor maghiare. Deși au reținut atenția mai multor lingviști, aceste chestiuni nu au fost cercetate decît parțial, cu referire la cîte un compartiment al limbilor română sau maghiară¹.

De altminteri, ideea elaborării unei lucrări de sinteză asupra influenței maghiare, chiar dacă nu s-a formulat în mod explicit, pare a avea o vechime apreciabilă. Pornind de la numeroase și valoroase contribuții aduse pînă acum în acest domeniu, și care constituie o bază suficient de solidă pentru elaborarea unui studiu de ansamblu despre influența limbii maghiare asupra limbii române, lucrarea de față dorește să închidă cercul format de lexic (L. Tamás, EWUR) – morfologie (KIS 1975) – fonetică (KIRÁLY 1990).

2. Chestiunea influenței maghiare asupra limbii române are o tradiție lungă, primele lucrări datînd – după cum am amintit – încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, așadar această problemă a beneficiat de o atenție constantă. Despre această temă s-a scris destul de mult și sub variate aspecte², deși, din motive diverse, cele mai multe abordări prezentau limite.

¹ Preocupările privind influența limbii române asupra limbii maghiare vizează, cu precădere, domeniul lexicului, pentru care vezi: HERMAN 1914; BLÉDY 1942; MÁRTON 1958, p. 187-191; *idem* 1965, p. 539-542; DRIMBA 1960, p. 115-130; MÁRTON-PÉNTÉK-VÖÖ 1977; sau BAKOS 1982. De asemenea, pentru unele împrumuturi românești în maghiară vezi DICULESCU 1906-1907, p. 559 ș.urm. Pentru unele efecte de ordin fonetic ale limbii române asupra graiurilor maghiare estice vezi KIRÁLY 1990, p. 98. Despre influențele limbii române asupra graiurilor ungurești din România vezi și PÉNTÉK 2001, p.7-30. Același interes, limitat la lexic, se constată și în cazul influenței limbii maghiare asupra limbii române.

² Primele lucrări reflectă, în special, preocupări etimologice, cu unele note explicative despre forma și sensul cuvintelor. Prima lucrare mai completă asupra elementelor maghiare este cea a lui ALEXICS 1888, urmată de unele rectificări ale lui MĂNDRESCU 1892 (unde vezi și trimiteri bibliografice la lucrări anterioare, precum și la insuficiențele lor, p. 4-9); ASBÓTH 1897, p. 325-341 prezintă comparativ cele două lucrări precedente. La începutul secolului următor, lucrările despre influența maghiară se înmulțesc, apar numeroase studii, articole, note etimologice în reviste de lingvistică. Urmărirea din punct de vedere istoric a împrumuturilor maghiare,

Dincolo de erorile izvorâte chiar din stadiul mai puțin avansat al unor domenii de cercetare, limitele care se pot constata în cazul cercetărilor anterioare se datorează unor erori de principiu, de metodologie, precum și inconsecvenței cu care se întrebuințează terminologia științifică de la o lucrare la alta sau chiar în cadrul aceleiași lucrări. De aici au rezultat multiple inadvertențe care s-au strecurat în discursul științific al înaintașilor³.

O limită este constituită de delimitarea tranșantă a compartimentelor limbii române și restrângerea efectelor influenței maghiare la un anumit compartiment, neglijându-se variatele interacțiuni dintre acestea. Deseori, influența limbii maghiare a fost limitată exclusiv la nivel lexical, inventariindu-se cuvintele românești de origine maghiară, elaborându-se statistici⁴ ale structurii etimologice a vocabularului românesc, fără a se lua în considerare implicațiile pe care aceste contacte le-au avut și asupra celorlalte niveluri ale limbii. Or, o asemenea abordare pierde din vedere însuși caracterul sistematic al unei limbi. Deși se admite că vocabularul este domeniul predilect al influențelor, trebuie observat că împrumuturile lexicale nu afectează doar vocabularul. Interferențele, în general, deci și cele petrecute la nivel lexical, pot avea printre consecințe reorganizări la nivelul structurii limbii și ar fi o abordare simplistă ca efectele interferenței (chiar și la nivelul vocabularului) să fie considerate simple împrumuturi sau adăugiri la inventarul deja existent. Fiecare îmbogățire sau sărăcire a sistemului poate implica, în mod necesar, reorganizarea opozițiilor distinctive mai vechi ale sistemului. A admite că un element dat este pur și simplu adăugat sistemului care-l preia, fără nici o consecință asupra sistemului înseamnă a nega însuși conceptul ‘sistem’.

precum și a pătrunderii lor în diferite domenii ale vieții sociale românești este întreprinsă de TAMÁS 1928, p. 25-31. De asemenea, în tratate de istorie a limbii române se consacră capitole influențelor străine, printre care și celei maghiare. Tot aici putem aminti și contribuția dicționarelor etimologice ale limbii române la clarificarea numeroaselor cuvinte de origine maghiară.

³ Unele lucrări amestecă politica în știință, cum procedează, de pildă, Alexics Gy. Lista întocmită de acesta, cuprinzând, după propria sa mărturisire, „peste 1000 de cuvinte” de origine maghiară (Alexics 1888, p. 213), pare a urmări, pe alocuri, ideologizarea influenței maghiare pe care autorul o prezintă ca pe o glorie pentru maghiarime. Astfel, dincolo de faptul că se pun pe seama limbii române elemente ungurești, fără a discerne vitalitatea reală a acestora și bazându-se pe argumentul „am auzit” (vezi *ibidem*, sv. *pokroc*, p. 18), autorul deseori lansează speculații apreciative la adresa nivelului de dezvoltare a poporului și a limbii române (vezi *ibidem*, cap. *Învățăminte*, p. 161 ș.urm.). Această luare de poziție este criticată de S.C. Mândrescu (în MÂNDRESCU 1892, p. 8), însă acesta, la rîndul lui, introduce în discursul său elemente ce țin de ideologie. Astfel, cînd explică termenul *cătană*, autorul vorbește cu compasiune despre „chinurile, ce le suferă un biet ostaș român” (în MÂNDRESCU 1892, p. 55) sau, la cuvîntul *iobag*, amintește că acesta ar fi fost învățat de români de la „asupritorii lor Unguri, cari până astăzi îi țin într-o stare care nu mult se deosebește de trecuta *iobăgie*” (*ibidem*, p. 169). Aprecieri de natură subiectivă se strecoară și în discursul științific al lui Asbóth O. care atrage atenția asupra a „la ce se ajunge dacă nu ne pasă unul de celălalt, dacă nu ne cunoaștem unii pe alții [români pe unguri]” (ASBÓTH 1897, p. 448). O dată cu trecerea timpului, la majoritatea cercetătorilor, atît români, cît și maghiari, astfel de elemente dispar, tonul discursului căpătînd neutralitatea necesară unui discurs științific. Chiar astfel însă, se poate reliefa caracterul delicat al chestiunii.

⁴ Inventarii cantitative premergătoare prezintă BREBAN 1958, p. 221-222. De asemenea, o trecere în revistă a studiilor statistice ale împrumuturilor maghiare apare la TODORAN 1965, p. 921-927.

Deși notabile, rezultatele astfel obținute oferă o imagine mai degrabă cantitativă decât calitativă a problemei. Punctul de vedere unilateral adoptat în cercetările mai vechi, în care se urmărește numărul cuvintelor împrumutate, duce la un alt neajuns. În diferitele lucrări, se insistă mai mult asupra statutului de elemente *străine* al acestora și mai puțin asupra integrării sau a funcționalității acestora în cadrul sistemului limbii române. Rezultate ale cercetărilor privind adaptarea cuvintelor românești de origine maghiară se găsesc risipite în lucrări a căror principală preocupare nu o constituie această chestiune. Atunci când studiul din această perspectivă este sistematic făcut, el se caracterizează prin fragmentaritate, analiza vizînd fie doar adaptarea fonetică, fie doar integrarea morfologică a împrumuturilor, puține fiind acele lucrări care le tratează îmbinate. De asemenea, schimbările semantice sînt atinse destul de sumar și, de obicei, prin prezentarea acestora se urmăresc alte scopuri decât determinarea influențelor lingvistice⁵.

O importanță deosebită s-a acordat problemelor teoretice, dar nu neapărat decurgînd din studiul fenomenelor concrete, fapt pentru care, în cercetările mai vechi, adesea se ajunge la rezultate opuse, ori contradictorii⁶. În unele cazuri, influența maghiară este mult redusă⁷, alteori exagerată⁸, ambele situații deformînd imaginea reală a importanței acesteia și necorespunzînd realității lingvistice. O asemenea deosebire de opinii extreme se putea naște din nediferențierea statutului împrumutului, a poziției pe care acesta o ocupă în cadrul lexicului românesc, care a dus fie la tratarea la un loc a tuturor cuvintelor de origine maghiară, indiferent de caracterul lor regional sau ca aparținînd limbii comune, fie la eliminarea completă din discuție a celor dintîi. De asemenea, la controverse a dus și adoptarea teoriei *filierii* (precum în cazul verbelor românești de origine maghiară, terminate în *-ui*, de pildă).

⁵ Recent au început să apară și abordări complexe și organice. Astfel este GAFTON 2011c, studiu în care autorul, urmărind schimbările semantice, configurează o imagine de ansamblu a mecanismelor contactelor lingvistice româno-maghiare.

⁶ Diferențele de păreri au dat uneori naștere unor adevărate polemici, unele lucrări apărînd ca răspunsuri date unei critici la adresa vreunui dintre specialiști. Vezi în acest sens răspunsul dat de Kelemen B.: „Criticile aduse savanților [...] cum că și-au limitat cercetarea influenței maghiare asupra limbii române exclusiv, sau aproape exclusiv, asupra lexicului, nu sînt justificate” (KELEMEN 1971, p. 17), aluzie la critica lui Király Fr. formulată în KIRÁLY 1990.

⁷ Vezi CHAC II, unde elementul slav se prezintă ca fiind de două ori mai numeros decât cel latin și, tot așa, se acordă un loc special turcismelor în limba română, în defavoarea ungurismelor; sau TIKTIN 1905, unde „slavonismele sînt căutate cu lumînarea, ba chiar inventate” (DICULESCU 1906-1907, p. 549).

⁸ Fără îndoială că ponderea elementelor maghiare în limba română și poziția unora dintre acestea în ansamblul lexicului românesc sînt mai însemnate decât tind unele studii să o arate. Însă, uneori, se exagerează cantitatea sau ponderea acestora. Astfel, de pildă, în EWUR, Tamás L. a cules un extrem de vast material cu privire la elementele unguerești ale limbii române, aducînd o contribuție însemnată la cercetarea acestui domeniu. Acesta însă trebuie tratat cu maximă rigurozitate științifică și cu prudență, din moment ce nu toate cuvintele ocupă o poziție însemnată în sistemul limbii române, iar nici vitalitatea lor nu este aceeași, dar, mai ales, și pentru că nu toate cuvintele luate în discuție afectează limba română comună și în întregimea ei. Alteori, exagerarea constă în unele etimologii „fantastice” (vezi MĂNDRESCU 1892, p. 4 ș.urm.) prin care se susține originea maghiară a unor cuvinte de alte origini, bazîndu-se exclusiv pe niște coincidențe formale.

În egală măsură, unii cercetători care s-au ocupat de probleme de etimologie au căzut în capcana unei metode eronate deoarece, în explicarea unei stări de fapt (în special, a formei unui împrumut), ei se raportau la stadiul limbii din epoca contemporană lor. Or, un fenomen aparținând secolului al XVI-lea trebuie explicat prin complexul de procese ce caracterizează acea epocă, și care constituie cadrul și punctul de reper pentru fenomenul discutat. Sfera de preocupare poate fi (și câteodată trebuie) extinsă și asupra etapelor anterioare, respectiv ulterioare, dar numai în măsura în care acest lucru nu deformează realitatea lingvistică cercetată, ci dimpotrivă, o dezvăluie și lămurește.

3. În lucrarea de față, problema influenței limbii maghiare asupra limbii române a fost urmărită în special în perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dincolo de importanța istorică, alegerea acestei etape își are explicația în însemnătatea ei pe plan cultural, ceea ce, la nivel lingvistic, se concretizează prin apariția primelor texte scrise în limba română⁹, pentru multe dintre care, influența exercitată de către limba maghiară a fost una destul de evidentă și chiar definitivă. Firește, trimiteri s-au făcut și la etapele anterioare, respectiv ulterioare ale dezvoltării limbii române, ori de câte ori a apărut necesitatea de a stabili, pe cât posibil, o cronologie a fenomenelor lingvistice. Abordarea diacronică este, de altfel, cea mai eficientă, dacă nu cumva singura cale de a descrie consecințele contactelor interetnice conform cu realitatea lingvistică, întrucât simpla descriere a influenței maghiare într-un anumit stadiu al limbii române nu rezolvă prea multe, înțelegerea profundă a consecințelor contactelor venind din cunoașterea diacronică a apariției, dezvoltării și evoluției a tot ceea ce, apoi, a condus la existența acestui fenomen. Surprinderea perioadei primelor contacte ale românilor cu maghiarii, apoi a primelor texte românești este prielnică, totodată, pentru descrierea mecanismelor de adaptare a elementelor ungurești (din cadrul oricărui nivel lingvistic) la fondul propriu al limbii române.

Prin urmare, problema influenței limbii maghiare a fost tratată în ansamblul ei și încercând să se surprindă complexitatea pe care aceasta o prezintă, analizându-se diferitele compartimente ale limbii române (fonetic, lexical, morfologic, sintactic) în interacțiunea lor, cuprinzându-le într-un tot unitar și coerent. Cu toate acestea, lucrarea nu este una exhaustivă, cercetarea întemeindu-se pe o cantitate limitată de material, oferit de un *corpus* ales de texte vechi (religioase și laice) a căror listă este indicată la sfârșitul lucrării. Textele au fost selectate în funcție de reprezentativitatea lor pentru analiza propusă, precum și în așa fel încât să

⁹ Deși începuturile propriu-zise ale scrisului în limba română pot fi plasate într-o perioadă premergătoare, secolul al XVI-lea oferă prima imagine asupra limbii române, documentată la nivel acceptabil pentru cercetări precum cea de față.

cuprindă tot teritoriul românesc din cele trei principate. Analiza lingvistică a acestora s-a efectuat ținându-se seamă cerințele lingvisticii contactelor, cu aplicare la cazul concret al contactelor româno-maghiare. Corpusul supus examinării conține și texte *paralele* care nu au fost însă trecute separat, cum este cazul textelor traduse în limba română din maghiară (vezi sursele PO) sau al diferitelor versiuni ale aceluiași text (vezi versiunile *Apostolului*, ale *Catehismului* sau ale *Cărții de cântece*), fie contemporane, fie ulterioare textelor din corpus. Acestea din urmă au funcționat fie ca texte-control, fie drept puncte de reper comparabile sub aspect lingvistic (provenind din epoci și/sau regiuni diferite), contribuind la întregirea imaginii de ansamblu a fenomenului studiat¹⁰.

În ciuda anumitor limite¹¹, studiul textelor vechi, poate contribui la reconstituirea (aproximativă a) vorbirii, în măsura în care înregistrările scrise reprezintă acte de vorbire înregistrate indirect, forme pe care membrul comunității (autorul) le-ar fi pronunțat și care pot fi reprezentative, în măsuri diferite, pentru comunicarea cotidiană din cadrul comunității de unde acesta era originar, respectiv de la nivelul comunității în care acesta își desfășura activitatea. Pe de altă parte, prin intermediul textelor românești vechi aparținând diferitelor regiuni și perioade, pot fi urmărite schimbările survenite în sistemul și/sau în norma limbii române, întrucât textele înregistrează nu doar variantele teritoriale ale unui fenomen lingvistic (de pildă, rostiri dialectale sau regionalisme), dar și forme intermediare în evoluția acestuia. Astfel, textele românești vechi reprezintă o sursă extrem de bogată și de utilă pentru studierea acestei chestiuni complexe și cuprinzătoare a schimbărilor (lingvistice) produse în limba română sub influența limbii maghiare. Pentru a rămâne în cadrele expunerii științifice, au fost delimitate schimbările produse sub imperiul influenței străine (maghiară) de cele petrecute din nevoi interne (dinamica și tendințele de dezvoltare a limbii române). Diversele înrîuriri apar, pe de o parte, drept consecințe ale acțiunii celeilalte limbi, așadar ale unui stimul venit din exterior; pe de altă parte, schimbările se pot produce și în urma presiunilor propriului sistem, a

¹⁰ De asemenea, unele consecințe ale influenței maghiare, deși mai *limitate*, s-au *urmărit* și în alte alte texte, precum: *Evangheliarul slavo-român* (EV.), *Liturghierul* (L), *Pravila Ritorului Lucaci* (PR.LUC.), care, astfel, completează corpusul analizat de noi. Cu toate că constatările făcute în aceste cazuri se bazează pe informațiile oferite de alte lucrări de specialitate (vezi INDICE XVI, p. 122-245.), acestea, la rândul lor, contribuie la întregirea imaginii asupra ponderii elementelor maghiare din epoca veche.

¹¹ Scrisul este o sursă indirectă și imperfectă de limbă deoarece înregistrarea poate fi defectuoasă din mai multe motive, printre care imperfecțiunea alfabetului (semnele chirilice nu pot reda întotdeauna sunetele limbii române), astfel încât scrierea poate deveni o reprezentare mai puțin fidelă a vorbirii. Uneori autorul nu este reprezentativ pentru zona sau comunitatea de unde provine textul, alteleori este foarte probabil că „scriitorul a vorbit într-un fel și a scris altfel” (PHILIPPIDE 1894, p. 243) ceea ce îngreunează formularea unor concluzii generale, cu atât mai mult dacă este vorba de texte literare care trebuie să corespundă și unor criterii discursive. De asemenea, situația se prezintă mai complexă pentru textele care sînt, de fapt, copii ale unor originale pierdute (sau nu), caz în care infidelitatea lingvistică se poate datora graiului copistului, regiunii unde a fost copiat textul sau intervalului de timp față de original.

unei constrângeri venite din interior, din moment ce limbile nu doar interacționează între ele, dar, în același timp, acționează asupra lor însele, fie pentru a restabili tiparele lezate de intervenția unei alte limbi, fie din nevoi interne, firești, de dezvoltare a limbii, adică neatinsă de vreo forță exterioară. În discutarea schimbărilor ca urmare, exclusiv sau numai parțial, a influenței maghiare, s-au avut în vedere și cauzele externe. Astfel, s-au făcut reflecții și asupra unor aspecte extralingvistice, cum ar fi împrejurările politice, sociale și culturale ale contactelor româno-maghiare, când acestea au contribuit la explicarea prezenței, respectiv a răspândirii unor fenomene lingvistice, așadar, în scopuri strict științifice.

4. Lucrarea de față înmănușează rezultatele cercetărilor noastre întreprinse în răstimpul elaborării tezei de doctorat asupra influenței limbii maghiare în perioada veche, beneficiind, astfel, și de sugestiile și observațiile competente ale unor lingviști de seamă. Ne folosim de prilejul de față să ne exprimăm profunda recunoștință față de profesorul Alexandru Gafton, conducătorul științific al tezei, căruia îi datorăm mulțumiri călduroase pentru sugestiile valoroase pe care ni le-a dat și pentru întregul sprijin științific acordat de-a lungul elaborării lucrării. De asemenea le datorăm adevărate mulțumiri profesorilor Eugen Munteanu, Ion Horia Bîrleanu și Vasile Țâra, care ne-au fost referenți la susținerea tezei, precum și celor care ne-au sugerat observații și lămuriri valoroase menite să îmbunătățească lucrarea.